

liškega mesta. A prav predstavljeno delo, nastalo na podlagi večletnega raziskovanja, dokazuje, kako pomembno vlogo je imela Rogaška Slatina v času druge svetovne vojne v okviru nemške okupacijske uprave.

Klemen Kocjančič

Borl v 20. stoletju. Knjižna zbirka: Svet Belanov, zvezek 5 (ur. Mira Petrovič in Sonja Golc). Cirkulane: Društvo za oživitev gradu Borl, 2020, 224 strani.

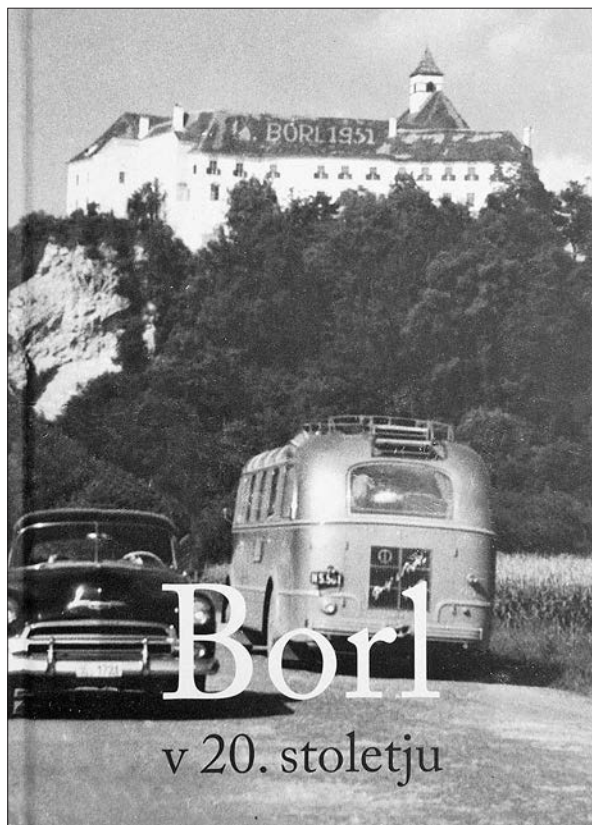
Monografija *Borl v 20. stoletju* predstavlja peto knjižno delo, ki ga je leta 2005 ustanovljeno Društvo za oživitev gradu Borl (DgB) izdalo v okviru knjižne zbirke Svet Belanov. Z njo je društvo na poseben način obeležilo 15-letnico delovanja. Založniška dejavnost DgB je bila nekako začrtana v letu ustanovitve društva, z izdajo impozantnega zbornika *Cirkulane: svet Belanov*, ki sicer ne sodi v omenjeno knjižno zbirko. Je pa v lanskem letu v njenem okviru izšla že šesta knjiga, *Sakralna dediščina Cirkulanah*.

Grad Borl je zagotovo najpomembnejši objekt kulturne dediščine na širšem območju Halož. Pozornost pritegne s svojo impozantno lego na strmem skalnem pomolu nad reko Dravo. Pozidan naj bi bil

(vsaj) že v 11. stoletju. S tem ni zgolj eden najstarejših dokumentiranih gradov na našem ozemlju, ampak tudi eden redkih, katerega nastanek sega na Ogrsko. Po letu 1261 je ogrski vpliv na tem območju začel pešati. Zaradi posestno nejasnega statusa gospodje Ptujski, salzburški ministeriali, na novo pridobljenega gospodstva niso podredili ne deželnim knezom in ne salzburškemu nadškofu, pač pa so ga upravljali kot svobodno (alodialno) posest. Čeprav je imelo ekstrateritorialni značaj, je do konca 13. stoletja *de facto* postalo del Štajerske. Prvotno je Borl služil predvsem kot obmejna trdnjava, pozneje pa je postal središče gospodstva, ki je tekom stoletij menjalo številne plemiške lastnike. Današnje podobo je grad dobil v 17. stoletju, ko so njegovi lastniki bili baroni (od 1668 grofje) Sauerji. Njihovo lastništvo je trajalo do leta 1801. Po kratkotrajnem lastništvu kneza Stanislava Poniatowskega ga je leta 1803 kupila Marija Vilhelmina grofica Leslie, roj. grofica Wurmbrand-Stuppach (1764–1851), druga žena Antona Jožefa grofa Leslieja (1734–1802). Marija Vilhelmina je na borskem gradu živela skoraj pol stoletja, njeno vez s temi kraji pa izpričuje dejstvo, da se je dala pokopati na pokopališču bližnje župnijske cerkve sv. Barbare v Cirkulanah. Ker v njenem leta 1786 sklenjenem zakonu ni bilo potomcev, je Borl podedoval njen nečak Ferdinand Henrik Avgust grof Wurmbrand-Stuppach (1807–1886), ki je leta 1864 posestvo uradno predal sinu Ladislavu Gundakerju (1838–1901).

Najnovejša monografija prinaša celovit pregled zgodovine borskega gradu v burnem 20. stoletju. Osem avtorjev in avtoric je pripravilo sedem prispevkov. Monografija ima strokovni aparat in je bogato slikovno opremljena. Zelo dragoceni so zbrani dokumenti iz zasebnih arhivov in zbirk – denimo rodbin Wurmbrand-Stuppach, Kübeck, Erne Vrabl in številnih drugih. Posebej velja izpostaviti čudovite družinske fotografije plemiških rodbin Wurmbrand-Stuppach in Kübeck iz začetka 20. stoletja, ki jih je avtoricama prvega prispevka v osebnem srečanju leta 2019 dal na razpolago Max Kübeck (* 1949), vnuk baronice Adalberte Marije, roj. grofice Wurmbrand-Stuppach. Njegova leta 2014 izdana knjiga, avtobiografski roman *Die blaue Brosche, Geheimnis einer Familie*, je tudi služila kot vir navdiha za izdajo monografije.

Prvi prispevek avtoric Sonje Golc in Mire Petrovič prinaša pregled zgodovine gradu Borl v prvi polovici 20. stoletja. Grad Borl je bil med letoma 1901 in 1922 v lasti omenjene Adalberte Marije in njenega moža Maximiliana barona Kübecka. Zaradi spremenjenih političnih in družbenih razmer po koncu prve svetovne vojne je Adalberta posestvo z gradom leta 1922 prodala delniški družbi Borlin iz Varaždina, registrirani za vinogradništvo ter kletarstvo, ki je nameravala kultivirati vinograde ter proizvajati in skladiščiti vina po tedaj najmodernejših metodah. Grad Borl se je iz plemiškega domovanja spremenil v vele-

posestvo v lasti gospodarske družbe. Do leta 1932 je Borlin zaradi agrarne reforme in nato zakona o njeni likvidaciji razprodal oziroma med agrarne interese razdelil okoli 50 ha zemljišč, tako da je od dobrih 196 ha borskega veleposestva ostalo okoli 146 ha. Še preden je na borskem veleposestvu povsem zaživel napredno vinogradništvo in tudi sadjarstvo, so v poslovanje delniške družbe Borlin zarezale finančna prevara (1930, mednarodna afera »Arnim«), velika gospodarska kriza (1931, najem kredita; 1933–1940, rubeži, dražbeni postopki in prisilne poravnave), naravne nesreče (1937, peronospora) in dokončno druga svetovna vojna. V času nacistične okupacije so Nemci grad zaplenili in ga spremenili v zbirno taborišče za politične zapornike. Po koncu druge svetovne vojne so bila vsa zemljišča, zgradbe in nepremičnine razlašene in razdeljene med različne uporabnike. Od nekdanjega veleposestva je do danes ostal le grad z neposredno okolico, skupaj 3,33 ha (2,89 ha kmetijskih zemljišč z gozdom ter manj kot pol hektarja stavbnih zemljišč). V zaključku prispevka se avtorici dotakneta tudi razpleta denacionalizacije, kjer zahtevki zakonitih dedičev nekdanjih lastnikov gradu za vračilo podržavljenega posestva niso bili uspešni.

V prispevku dr. Aleša Mardetka izvemo o dogajanju na gradu Borl v času nacistične okupacije Slovenije med letoma 1941 in 1945. Po uvodnem splošnem opisu aprilske vojne, okupatorjevega razkosanja Slovenije in njegovih raznarodovalnih ukrepov se avtor podrobno posveti dogajanju na ptujskem območju. Za prvimi jetniki, ki jih je okupator izgnal s tega območja, so nacisti na osnovi ovadb aretirali politično sumljive ljudi in jih zaprli v ptujske zapore. Zaradi prenatrpanosti obstoječih zaporov je okupator začel iskati dodatne prostore, kamor bi lahko v okviru pomenčevanja slovenskega ozemlja zaprli aretirane jetnike do njihovega izгона iz domače zemlje. Nemški okupator je tedaj na Štajerskem ustanovil več t. i. začasnih taborišč (*Auffangslager*), s čimer so te ustanove pravno razlikovali od zopora pod sodnim nadzorom. Eno od takšnih taborišč je postal grad Borl v Dolanah. Kmalu po nemški okupaciji sta lastnika družbe Borlin, dr. Vuk pl. Vučetić in Žora Weiss, zapustila grad in odšla na Hrvaško, grad in posestvo Borl pa je zaplenil državni komisar za utrjevanje nemštva. Na borskem gradu je začasno taborišče (od 1942 imenovano policijski zapor) za politične zapornike delovalo med aprilom 1941 in marcem 1943. V bloku okrog grajskega dvorišča je v prvem in drugem nadstropju bilo 15 prostorov (11 nekdanjih bivalnic in 4 gospodarski prostori) za bivanje okoli 100 jetnikov, moških in ženskih skupaj. Povprečno je bilo v taborišču 60–80 jetnikov, v slabih dveh letih obstoja taborišča pa se je v njem znašlo okoli 1.200 jetnikov. Po ukinitvi taborišča je bil grad predan državnemu komisarju za utrjevanje nemštva. Do novembra 1943 je bil nenaseljen, potem pa so v njem uredili stanovanja vojakov, ki so stražili most preko Drave, in de-

lavcev, ki so na meji s Hrvaško kopali protitankovske järke. V tem času so na gradu večkrat izvedli tečaje za voditelje nemške mladine.

Mateja Muršec nam na podlagi ohranjenega arhivskega gradiva, časopisnih poročil in spominov nekdanjih zaposlenih predstavi slabih trideset let obratovanja letovišča gradu Borl. Največji razcvet je leta 1951 ustanovljeno letovišče beležilo v 60. letih, kar je bila posledica odprtja novega kopališkega bazena (1962). Poslovanje letovišča je ves čas oteževalo slabo stanje lokalnih cest in okoliških mostov. Nova cesta od Ptuja proti Zagrebu je Borl zaobšla in število prehodnih gostov je močno upadlo. Finančne težave ni rešila združitve z gostinsko organizacijo Haloški biser (leta 1971) in ne priključitev h Kmetijskemu kombinatu Ptuj (1975). Po odprtju Ptujskih toplih (1975; danes Terme Ptuj) je borski kopališki bazen dobil (pre)hudo konkurenco. Izgradnja novega betonskega mostu pri Borlu – spomladi 1978 je narasla Drava stari leseni most odnesla – je letovišču tisto leto povsem pokvarila turistično sezono in že naslednje leto so ga zaradi nakopičenih dolgov in negativnega inšpekcijskega poročila dokončno zaprli.

Dr. Marjeta Ciglencečki se v članku o opremi gradu Borl v 20. stoletju na nekaj mestih navezuje na predhodne prispevke. Ker je bil grad po koncu druge svetovne vojne z izjemo kapele izprazen, so si upravljavci v njem urejenega letovišča zaželeli opreme, ki bi se ujemala z značajem gradu. Tedaj je še prevladovalo splošno prepričanje, da so muzeji lahko izposojevalnica umetnin, zato so iz ptujskega muzeja in Federalnega zbirnega centra na Borl preselili večjo količino slik in nekaj pohištva. Po zaprtju letovišča je ptujski muzej izposojene predmete večinoma dobil nazaj, a so bili poleg odtujenih nekateri v izredno slabem stanju. Avtorica ugotavlja, da je reverze in pogodbe o izposoji težko usklajevati z današnjim stanjem muzejskega fonda, ker so predmeti inventarne številke dobili šele desetletje pozneje (v šestdesetih letih) in ker so predmete (slike in pohištvo) med sobanami premikali in jih v popisih različno poimenovali. Po osamosvojitvi Slovenije so se v grajski kapeli zvrstile tatvine; posebej velja izpostaviti izgubo dragocene slike z velikega oltarja, z upodobitvijo donatorjev Jurija Friderika grofa Sauerja in njegove žene Marije Barbare, roj. grofice Trauttmansdorff. Ptujski muzej je dovoljenje za hrambo preostalih premičnin iz kapele dobil šele februarja 1994.

Barbara Lečnik z Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območne enote Maribor, je za zbornik prispevala članek o varovanju kulturne dediščine na Borlu po zaprtju letovišča, ko se je pričela obsežna sanacija gradu. Grad Borl ni bil opredeljen zgolj kot umetnostnozgodovinski arhitekturni spomenik, pač pa na podlagi temne zgodovine medvojne obdobja tudi kot spomenik ljudske revolucije. Zaradi tega je dobil status kulturnega spomenika, posledično pa je bil v primerjavi z ostalo grajsko ar-

hitekturo na Slovenskem deležen skrbnejše obravnave oziroma obsežnih finančnih sredstev za celovito gradbeno sanacijo v obdobju 1982–1990, s katero so celoten grajski kompleks obvarovali pred uničenjem.

Franc Milošič se je v prispevku posvetil zamislim za obnovo in revitalizacijo borlskega gradu od osemdesetih let 20. stoletja naprej, pri čemer se je dotaknil tudi dveh desetletij tega stoletja. Statična sanacija gradu v osemdesetih letih 20. stoletja, ki sta jo vodili in financirali Občina Ptuj in Kulturna skupnost Slovenije, je dala osnovo za njegovo uspešno prihodnjo revitalizacijo. Kot najbolj domišljen in konkreten poskus oživitve Borla avtor izpostavi celovit ureditveni načrt za vrhunski hotel z golf igriščem in širokim rekreacijskim zaledjem (pohodništvo, fitness, konjereja, jahanje) iz leta 1987. Poskus ni bil uspešen, deloma tudi zaradi vpeljave Zakona o ustanovitvi občin iz leta 1994, ki je dotodanjih 60 slovenskih občin razdelil na novih 147, pri čemer se jih je na območju velike občine Ptuj oblikovalo kar 16. Grad Borl je pripadel občini Gorišnica, kamor je spadalo tudi območje krajevne skupnosti Cirkulane. Z osamosvojitvijo tega haloškega dela je Borl ostal edina grajska stavba na območju majhne občine Cirkulane. Ta se zaveda odgovornosti in predvsem ogromnih stroškov njegovega vzdrževanja, zato se niti ne poteguje za njegovo lastništvo.

Zadnji prispevek Monike Klinc prinaša pregled publikacij za promocijo turistične ponudbe na gradu Borl. Grad se je v turistične namene oglaševal že v ptujskem turističnem vodniku *Pettau und seine Umgebung* iz leta 1895, kjer je Borl opisan med predlogi za izlete v bližnjo okolico Ptuja. Avtor Josef Felsner je v njem podrobno opisal grad, potencialnemu obiskovalcu pa še posebej priporočal ogled kadihnice z zbirko starega lovskega orožja in tarč, čudovite grajske knjižnice in bogate zbirke lovskih trofej. Turistična

ponudba na Borlu je bila še posebej pestra v obdobju od začetka petdesetih let 20. stoletja, ko so grad preuredili v letovišče. To je v zelo kratkem času doživelo razcvet in Borl postavilo na turistični zemljevid sveta. Spremenjene, v zborniku večkrat opisane razmere, so konec sedemdesetih let 20. stoletja vodile v zaprtje letovišča, borlski grad pa vse od tedaj čaka na nove vsebine in boljše čase.

Po letu 1999, ko je bil Borl razglašen za kulturni spomenik državnega pomena in je njegova lastnica postala država, je grad brez stalne vsebine bolj ali manj sameval. Leta 2005 so domačini ustanovili DgB z namenom, da bi se preprečilo nadaljnje propadanje objekta. V letu izdaje knjige je Ministrstvo za kulturo s projektom »Drava: Obnova in oživljanje gradu Borl«, v znatni meri sofinanciranega s strani Evropskega sklada za regionalni razvoj, na gradu končno pričelo z večjimi obnovitvenimi deli v pritličju in nadstropju severovzhodnega in severozahodnega grajskega trakta, ki so se zaključila v lanskem letu. Ministrstvo za kulturo v sodelovanju z Ministrstvom za okolje in prostor v Borlu ureja t. i. interpretacijsko-informacijski center območja NATURA 2000 – Grad Borl. V obnovljenem objektu bo interpretirana kulturna dediščina, povezana z biotsko raznovrstnostjo, prostor pa bo namenjen tudi gostinski dejavnosti. Za upravljanje gradu in stalne razstave je kot državni javni zavod na področju kulture predviden Prirodoslovni muzej Republike Slovenije. Vsaj delček zaslug za delno obnovo borlskega gradu si zagotovo lahko pripišejo neutrudni člani DgB, ki so z izdajo strokovne monografije o Borlu v 20. stoletju pomembno prispevali k poznavanju njegove zgodovine prejšnjega stoletja.

Matjaž Grabornik